

ELVIR DURANOVIĆ

Institut za islamsku tradiciju Bošnjaka

MUFTIJSTVO I MUFTIJE U LIVNU

Sažetak

Livno je u vrijeme osmanske uprave bilo administrativno središte Kliškog sandžaka formiranog nakon osvajanja Klisa 1537. godine. Uslijed blizine nesigurne granice značajniji razvoj Livna započinje tek polovinom 16. stoljeća. Muftijstvo u Livnu uspostavljeno je dosta kasno, između 1642. i 1660. godine, i trajalo je do prije 1851. godine. Međutim, iako je muftijstvo bilo aktivno čitava dva stoljeća do sada su nam poznata samo četverica livanjskih muftija: Abdullah-ef., Ibrahim-ef. Munib, Muhammed-ef. Karabegović i Šakir-ef. Kuvidlić. U ovom radu ukazat ćemo na specifičnosti muftijstva u Livnu i predstaviti dostupne podatke o pomenutim muftijama.

Gljučne riječi: muftija, Livno, Kliški sandžak, muftije u Livnu, muftijstvo u Livnu, muftija Abdullah, Ibrahim Munib, Muhammed Karabegović, kadija Abdullah Karabegović, Šakir Kuvidlić

Uspostavljanje muftijstva u Livnu

Župa Hlivno u dokumentima se spominje od 10. stoljeća. Od 1326. godine zajedno s župom Hlivno spominje se Bistrički grad koji se nalazio na mjestu kasnije glavne utvrde u Livnu. Te 1326. godine bosanski ban Stjepan Kotromanić pripojio je Bosni župe: Livno, Duvno i Glamoč. Od ovih krajeva formirana je oblast Zapadne strane.¹ Ne zna se kada su Osmanlije definitivno osvojile Livno. Hamdija Kreševljaković navodi da je to bilo 1463. godine, ali su ga iste godine i izgubili u naletu Vladislava Hercegovića. Za zasluge u borbi protiv Osmanlija ugarski kralj Matija Korvin darovao je Livno Vladislavu. U njegovom posjedu je ostalo do augusta 1466. godine kada prelazi u ruke Ivaniša Vitkovića.² Iako su ga Osmanlije zauzele znatno ranije Livno se

1 Husref Redžić, *Srednjovjekovni gradovi u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo Publishing, d.d., Sarajevo, 2009., str. 104.; O srednjovjekovnom Livnu vidi: Redžić, *Srednjovjekovni gradovi...*, str. 104-106.; Marko Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, „Svjetlost“ Sarajevo, Sarajevo, 1957., str. 45-46.; Hamdija Kreševljaković, „Stari bosanski gradovi“, *Naše starine*, br. I, Sarajevo, 1953., str. 41.; Vjekoslav Klaić, „Građa za topografiju i historiju Hlivanjske županije i grada Hlivna“ *Vijesnik Hrvatskog arheološkog društva*, sv. XV, Zagreb, 1928., str. 13-24.

2 Hazim Šabanović, *Bosanski pašaluk, postanak i upravna podjela*, drugo izdanje,

u osmanskim izvorima prvi put spominje u Sumarnom popisu Bosanskog sandžaka 1485. godine. Tada je u mjestu bilo svega 36 kuća i 26 stanovnika bez stalnog boravka.³ Početkom 16. stoljeća 1516. godine Livno je varoš u sastavu kadiluka Neretva sa popisane 2 muslimanske porodice, 63 kršćanske i 5 samaca.⁴ Značajniji razvoj Livna započinje tokom narednih dvadesetak godina kada se zaslugom Sinana Čauša začinje novo naselje sa zanatskom privredom i većim brojem muslimanskog stanovništva što je rezultiralo izgradnjom prvih vjerskih objekata. Prema Opširnom defteru iz 1528-30. godine u Livnu su već postojale dvije muslimanske mahale i jedna stambena cjelina u kojoj su živjeli muslimani: mahala džamije Sinan-čauša, mahala mesdžida Hamze Ljubunčića i džemat muslimanske raje varoši Livna.⁵ Osvajanjem Klisa 1537. godine i formiranjem Kliškog sandžaka iste godine Livno dobija na značaju, jer, iako je zvanično Klis proglašen za sjedište sandžaka on to, ustvari, zbog blizine nesigurne granice najčešće nije bio. Stvarno sjedište Kliškog sandžaka bilo je u Livnu što je nesumnjivo utjecalo na njegov brzi razvoj krajem 16. i tokom 17. stoljeća. Početkom 17. stoljeća 1604. godine u kasabi Livnu bilo je devet muslimanskih mahala i jedna kršćanska.⁶ No, kako se može primijetiti tada u Livnu još uvijek nisu postojale medrese što je bio jedan od važnijih preduslova za uspostavljanje muftijstva. Naime, muftijska služba u pravilu se nije plaćala,⁷ pa su muftije najčešće bili muderrisi u lokalnim medresama ili su, kao što ćemo vidjeti na primjeru Livna, bili kadije u svom, odnosno u susjednom gradu.⁸ Dakle, iako je Livno od 1537. godine bilo neformalni administrativni centar Kliškog sandžaka u ovom mjestu do 1604. godine još uvijek nisu postojale medrese niti je bila uspostavljena muftijska služba.

Prema do sada dostupnim podacima prvu medresu u Livnu osnovao je Mustafa-beg, sin Ibrahimagin, 1642. godine kada je potpisana vakufnama za njegovu medresu Daru-l-hadis.⁹ Potpisivanju vakufname svjedočio je veliki broj ondašnjih uglednika među kojima nalazimo: časne šejhove, kadije iz

Svjetlost, Sarajevo, 1982., str. 151.

3 Fehim Spaho, „Livno u ranim turskim izvorima“, *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 32-33/1982-83, Sarajevo 1984., str. 148.

4 Šabanović, *Bosanski pašaluk...*, str. 151.

5 Spaho, „Livno u ranim...“, str. 149.

6 Ibid., str. 157-160.

7 Fikret Karčić, „Opšti pogled na istorijat muftijske službe kod nas“, *Takvim za 1987. godinu.*, Sarajevo, 1986., str. 114-115.

8 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arebičkim rukopisima*, tom I, Svjetlost, Sarajevo 1988., str. 259.

9 Ahmet Aličić, „Veliki dobrotvor grada Livna“, *Glasnik IVZ-a*, god. XLVI, br. 1-2., 1983., str. 39-40.

Livna i drugih gradova, muderrise, hatibe, i brojne ugledne građane Livna,¹⁰ ali među njima nema muftije što znači da do 1642. godine u Livnu nije bila uspostavljena muftijska služba. Prvo spominjanje muftije u Livnu dolazi nam iz pera čuvenog putopisca Evlije Čelebije koji je u Livnu boravio u septembru 1660. godine. Opisujući tadašnje prilike u Livnu Čelebi piše: „*Livno je kadiluk s rangom od 150 akči. Njegova nahija broji u svemu 85 sela... Tu se nalazi gradski zapovjednik (dizdar), 600 vrijednih vojnika, muftija (šejhu-l-islam) i predstavnik ešrafa, te prvaci i ugledni ljudi.*”¹¹ Imajući u vidu da je Livno polovinom 17. stoljeća bilo vojni, administrativni i vjerski centar Kliškog sandžaka nemamo nikakvog razloga sumnjati u Evlijinu tvrdnju da je u septembru 1660. godine u Livnu zaista bilo sjedište muftije.

Prema tome, muftijstvo u Livnu uspostavljeno je u periodu između 1642. i 1660. godine.

Neko bi mogao postaviti pitanje: ako je Livno bilo administrativno i vojno središte Kliškog sandžaka koji je uspostavljen 1537. godine, zašto je moralo proteći više od 100 godina kako bi Livno postalo vjersko i kulturno središte ovog sandžaka? Dva su razloga za to. Prvi i najvažniji jeste činjenica da je Kliški sandžak cijelo vrijeme svoga postojanja bio pogranični sandžak s vrlo nesigurnom granicom. U takvim okolnostima kada su vojne aktivnosti gotovo neprestane, preostaje malo vremena za kulturu i visoko obrazovanje. Drugi razlog je blizina Prusca. Zahvaljujući Hasanu Kafiji Prusčaku Prusac je krajem 16. i početkom 17. stoljeća izrastao u značajan vjerski i kulturni centar Kliškog sandžaka. Već početkom 17. stoljeća u Pruscu je djelovala Hasan Kafijina medresa, a pred kraj svog života (umro 1615.) Kafija je postavljen na dužnost muftije u Pruscu čime je i formalno utemeljeno muftijstvo u ovom mjestu.¹² S obzirom da udaljenost između Livna i Prusca nije velika, oko 60 km, dešavalo se da jedna te ista osoba obavlja funkciju muftije u jednom, a kadije u drugom mjestu ili da ista osoba vrši dužnost muftije u oba mjesta. Tako je, naprimjer, Muhamed Karabeg-zade 1792. godine u isto vrijeme obavljao dužnost kadije u Pruscu i muftije u Livnu.¹³ S druge strane, Ibrahim-ef. Munib je u periodu od 1763. do 1765. godine bio muftija i Livna i Prusca.¹⁴

10 Ibid., str. 42.

11 Evlija Čelebi, *Putopis odlomci o jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo - Publishing, Sarajevo, 1996., str. 138.

12 O muftijama i muftijstvu u Pruscu vidi: Elvir Duranović, „Prusačko muftijstvo i muftije“, *Takvim za 2016. godinu*, El-Kalem, Sarajevo, 2015., str. 219-230.

13 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arebičkim rukopisima*, tom I, Svjetlost, Sarajevo 1988., str. 259.

14 Salih Trako, „Ibrahim Munib,“ *Prilozi za orijentalnu filologiju*, Orijentalni institut u Sarajevu, br. 28-29/1978-79, Sarajevo, 1980., str. 216-217.

Muftije u Livnu

Kao što se ne zna tačan datum uspostavljanja muftijstva u Livnu nije nam poznato ni ko je prvi livanjski muftija. Najvjerovatnije je to bio neko od prvih muderrisa Mustafa-begove medrese u Livnu. Medresa u Livnu, Daru-l-hadis, bila je višeg ranga. Na osnovu vakufname znamo da se od muderrisa zahtijevalo da bude dobar, pobožan i učen tako da može predavati tefsir, hadis, fikh, Mesneviju, arapsku stilistiku i retoriku, poetiku, apolegetiku, logiku i druge znanosti.¹⁵ Sigurno je, prema tome, za prvog muderrisa postavljena osoba traženih kvaliteta i nemamo razloga sumnjati u to da je ta osoba ili njegov nasljednik u periodu od 1642. do 1660. godine imenovan na časno mjesto muftije u Livnu. Imajući u vidu da je vakufnama za Mustafa-begovu medresu potpisana tek nakon što je zgrada medrese završena, a među potpisnicima vakufname se nalaze dva muderrisa: Ahmed-ef., sin Hasanov, i Ishak-ef., sin Husejnov,¹⁶ može se pretpostaviti da je jedan od njih bio postavljen za muderrisa u medresi da bi nešto kasnije, moguće, bio imenovan i na dužnost prvog muftije u Livnu.

Muftija Abdullah

Prvi poznati livanjski muftija je ugledni Abdullah-efendija. U izvještaju Visokoj Porti o stanju u tvrđavi Livno iz 1693. godine, između ostalog, navodi se da je tada kadija i muftija u Livnu bio: „...*ugledni Abdullah-efendija*.“¹⁷ Prema ovoj bilješci Abdullah-efendija je uz muftijsku obavljao i dužnost kadije što je, kako ćemo vidjeti, bila česta pojava u Livnu. S obzirom na visoki položaj koji je zauzimao i blizinu mletačke granice, Abdullah-efendija je učestvovao u diplomatskim aktivnostima s Mlecima. Zajedno sa bosanskim defterdarom Mehmed-efendijom i Abdulgani-begom bio je član delegacije koja se 1701. sastala sa mletačkim predstavnikom Francom sinom Jure. Naime, u tri pogranična naselja seljaci su svake godine sa područja Mletačke republike prelazili granicu i na teritoriji Osmanske države obrađivali zemlju, a da državi nisu plaćali nikakve poreze. Ovaj sastanak je bio upriličen da bi se dogovorili detalji o iznosu poreza o čemu su dvije strane postigle sporazum.¹⁸

U sačuvanoj orijentalnoj građi i rukopisima nalazimo spomene o Abdullah-efendiji, muftiji u Livnu, iz različitih, u nekim slučajevima, vremenski

15 Ahmed Aličić, „Prosvjeta u Livnu prije tri stoljeća“, *El-Hidaje*, god. IV, br. 1., 1940-41, str. 9.

16 Aličić, „Prosvjeta u Livnu...“, str. 11.

17 Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Polimac, *Turski dokument*, knj. 2., str. 24.

18 Arhiv Gazi Husrev-begove biblioteke, Polimac, *Turski dokument*, knj. 7., str. 34.

prilično udaljenih perioda, što kod istraživača izaziva zabunu i otvara mnogo više dilema nego što ih rješava. Muftija Abdullah-efendija nije prva osoba oko koje su istraživači lomili koplja u nastojanju da odgonetnu period u kojem je živio ili riješe pitanje autorstva nad nekim djelom. Nažalost, bez konkretnih dokumenata o našim alimima iz osmanskog perioda osuđeni smo na balansiranje između oskudnih podataka o njima i prebiranja po bezbrojnim, nesistematiziranim i općenitim podacima iz naše orijentalne baštine što često za posljedicu ima nenamjerno pogriješno identifikovanje neke osobe ili pogriješno pripisivanje nekog djela autoru koji ga nije napisao, ali ima isto ime kao i stvarni autor tog djela.

U vezi s Abdullah-efendijom dilema je da li su u Livnu u dva različita perioda postojala dvojica muftija s imenom Abdullah-efendija ili se radi o jednoj te istoj osobi? Otkud ova dilema? Na osnovu gornjih podataka jasno je da je livanjski muftija Abdullah-efendija živio krajem 17. i početkom 18. stoljeća, tj. do 1701. godine. Međutim, kasniji livanjski muftija Ibrahim Munib u svom *Pravnom zborniku* navodi da je ovlaštenje da može vršiti službu muftije u Livnu dobio 24. septembra 1761. godine: „...poslije smrti dotadašnjeg livanjskog muftije Abdullaha.“¹⁹ Prema ovoj bilješci do septembra 1761. godine muftija u Livnu bio je Abdullah-efendija. S obzirom da je Abdullah-efendija, prvi poznati livanjski muftija, već krajem 17. stoljeća morao biti u zrelim godinama, teško je pretpostaviti da je njega na toj dužnosti nakon smrti naslijedio Ibrahim Munib. Najvjerojatnije se radi o drugoj osobi s istim imenom o kojoj nemamo više nikakvih biografskih podataka. Ipak, moguće je da neko vrijeme, nakon smrti prvog livanjskog muftije Abdullaha u prvoj polovini 18. stoljeća, do imenovanja Ibrahima Muniba niko nije obnašao dužnost muftije u Livnu. Ibrahim Munib je, istina, spomenuo da je na položaj muftije u Livnu imenovan nakon smrti muftije Abdullaha, ali to nije moralo biti iste godine kada je muftija Abdullah umro, već godinama kasnije dok se nisu ispunile sve pretpostavke za ponovno imenovanje muftije. Do tada su Livnjaci po fetve mogli ići u Mostar ili u Prusac što nije bilo neuobičajeno. Imajuću u vidu navedeno, mišljenja smo da se u ovom slučaju radilo o jednoj osobi, odnosno da je tokom 18. stoljeća samo jedan Abdullah obnašao dužnost muftije u Livnu i da je to, ustvari prvi livanjski muftija Abdullah-efendija.

Jedno od djela na koja se muftija Abdullah na početku svoje službe oslanjao bio je čuveni i veoma popularni priručnik za muftije *Wāqi'āt al-Muftīn*, kojeg je iz raznih fikhskih djela sabrao poznati carigradski kadija Abdulqādir Naqīb-zāde. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci pod brojem R-8115 čuva se jedan rukopis ovog djela koji je bio u vlasništvu muftije Abdullaha, ovla-

19 Salih Trako, „Ibrahim Munib...“, str. 216-217.

štenog da izdaje fetve (*al-ma'dūn bi al-iftā*) u Livnu.²⁰ To znači da mu je ovlaštenje da može vršiti muftijsku službu u Livnu dao neko od muftija koji je svoj dekret dobio od šejhu-l-islama ili nadležni kadija.²¹

Iako se kao nosilac državnog i duhovnog autoriteta često bavio društveno-političkim odnosima na granici sa Mletačkom republikom muftija Abdullah je pronašao vremena za naučno-istraživački rad i pisanje fetvi. Posebno se isticao u pisanju fetvi iz oblasti agrarnih odnosa. Tri fetve muftije Abdullaha Ćiro Truhelka je pronašao u rukopisu *Turskog agrarnog zakonika* koji je bio u vlasništvu Mustafe Muhibbija, čuvenog sarajevskog kadije.²² Kolekcija rukopisa Mustafe Muhibbije danas se čuva u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, međutim, čini se da je rukopis *Turskog agrarnog zakonika* koji je koristio Truhelka izgubljen.²³ Ipak, za nas je sretna okolnost da je u Muhibijevoj kolekciji sačuvan zbornik fetvi *Fatawā-i Aḥmadiyya ma'a qānūniyya* čiji je autor čuveni mostarski muftija Ahmed (u. 1776.).²⁴ Naime, uz rub glavnog teksta na listovima 103a i 103b ovog djela zabilježene su tri fetve muftije Abdullaha iz Livna.²⁵ Kao i u *Turskom zakoniku* koji je Truhelka obrađivao sve tri fetve odnose se na agrarna pitanja, tako da se sa velikom sigurnošću može konstatovati da se radi o prijepisu istih fetvi. U sve tri fetve muftija Abdullah-efendija odgovara na pitanja u vezi s jednom posebnom vrstom hipotekarnog kredita bay' u al-wafā' (البيع الوفاء). Bay' al-wafā' je uvjetna kupoprodaja u kojoj se kupac uvjetuje da vrati kupljenu stvar nakon što mu prodavac vrati iznos za koji je stvar kupljena. Ovaj vid trgovine naziva se bay' al-wafā' zbog toga što je kupac dužan ispuniti uslove (arapski وفي znači: ispuniti ugovor) iz kupoprodajnog ugovora. S obzirom da je bay' al-wafā' neka vrsta današnjeg hipotekarnog kredita za kojim su posezale siromašne osobe uslijed nedostatka finansijskih sredstava i teške materijalne situacije otvarala se mogućnost za različite vidove malverzacija. Dvije fetve livanjskog muftije Abdullaha koje donosimo u nastavku najbolje će nam objasniti o čemu se tu radi.

20 Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, sv. IX, Al-Furqan Fondacija za islamsko naslijeđe i Rijaset IZ u BiH, London-Sarajevo, 2001., str. 337-338.

21 Karčić, „Opšti pogled...”, str. 115.

22 Ćiro Truhelka, „Stari turski agrarni zakonik“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, god XXVIII, br.1-2., Sarajevo, 1916., str. 428-429.

23 Tatjana Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskog kadije*, Srednja Europa, Zagreb, 2007., str. 16

24 Broj rukopisa je R 121. Opis rukopisa vidi: Paić-Vukić, *Svijet Mustafe Muhibbija...*, str. 227.

25 Ljubaznošću Ivana Kosića, voditelja Zbirke rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, u mogućnosti smo predstaviti sadržaj pomenutih fetvi livanjskog muftije Abdullaha.

Fetva 1.

Pitanje: Zejd je od Amra pozajmio određeni iznos novca, a zauzvrat je Amru uslovno, dok mu ne vrati dug, dao svoju baštinu, ali ne i dozvolu o slobodnom raspolaganju. Međutim, iako mu Zejd nije dao dozvolu, Amr je nekoliko godina bespravno koristio njegovu baštinu i sa nje ubirao plodove. U međuvremenu Zejd je umro, a Amr i njegovim (Zejdovim) nasljednicima nije dozvoljavao da ubiru plodove s baštine.

Mogu li sada njegovi (Zejdovi) nasljednici tražiti od Amra odštetu za bespravno ubiranje prihoda sa navedene baštine?*

Odgovor: Mogu.

Napisao: Abdullah, muftija u Livnu.

Objašnjenje: Autor djela *Al-Manzūma fī al-fatāwā* navodi da zalogopri- malac nema pravo vlasništva niti pravo korištenja zaloga bez dozvole zalo- godavca.

Dvije fetve livanjskog muftije Abdullaha iz oblasti agrarnih odnosa na marginama djela *Fatawā-i Aḥmadiyya ma'a Qānūniyya* mostarskog muftije Ahmeda.

Fetva 2.

Pitanje: Svoju baštinu s kojom je slobodno raspolagao Zejd je za određeni iznos novca prodao Amru i to uslovno izjavivši pred svjedocima: „Kada ja tebi vratim novac ti ćeš meni vratiti moju baštinu“. Sada, kada Zejd želi vratiti Amru navedeni iznos i povratiti vlasništvo nad pomenutom baštinom, Amr kaže: „Pomenuta baština je definitivno prodana jer je on od vlasnika zemlje (Zejda) dobio potvrdu (*temessuk*) o tome.“ S obzirom da postoji dokaz da je prodaja bila uslovna, može li Amr odbiti da vrati (Zejdu) baštinu?

Odgovor: Ne može.

Napisao: Abdullah, muftija u Livnu.

Objašnjenje: „Uslovna prodaja je, zapravo, jedna vrsta zaloga. Ako se nešto uslovno prodaje i obeća se da će taj uslov biti ispunjen, prodaja je dozvoljena, a uslov se mora ispuniti. Ova vrsta kupoprodaje dozvoljena je zbog velike potrebe ljudi.“

Dodatno objašnjenje: „Zalog ne prestaje važiti smrću onoga ko zalog daje, niti smrću onoga ko zalog uzima, niti smrću obojice. U slučaju da obojica umru zalog se ima tretirati kao dug nasljednika.“²⁶

Kompleksnost sadržaja fetvi i složenost materije koju tretiraju nedvojbeno otkrivaju veliko znanje i umjeće muftije Abdullaha čije su fetve bile veoma cijenjene.

Ne zna se kada je livanjski muftija Abdullah-efendija umro, niti gdje je ukopan. Nakon njega na mjesto muftije u Livnu imenovan je Ibrahim Munib iz Oboraca.

Muftija Ibrahim Munib

Nakon smrti muftije Abdullaha na dužnost livanjskog muftije imenovan je Ibrahim Munib iz Oboraca kod Donjeg Vakufa. S obzirom da je Ibrahim Munib jedno vrijeme bio muftija Livna i Prusca o njemu smo pisali u tekstu *Prusačko muftijstvo i muftije*²⁷ pa cijenjenog čitaoca upućujemo na taj rad. U nastavku ćemo navesti osnovne podatke iz njegove biografije.

Njegovo puno ime je Ebu Hamid Ibrahim Munib ibn Alija ibn Mustafa ibn Derviš Osman ibn Hasan ibn Hodža Arslan koji je u Bosnu došao s osmanskim vojskom u pohodu na Jajce 1528. godine.²⁸ Rođen je u Oborcima početkom 18. stoljeća.²⁹ Osnovno obrazovanje stekao je u rodnom mjestu, a zatim je otišao na školovanje u neki od tadašnjih naučnih i kulturnih centara.

26 *Fatawā-i Aḥmadiyya ma'a qānūniyya*, Zbirka rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu, R 121, list 103a.

27 Duranović, „Prusačko muftijstvo...“, str. 226-229.

28 Trako, „Ibrahim Munib...“, 216.

29 Husein Čepalo, *Pisana tradicija Prusca i okoline*, MD “Hasan Kafija”, Prusac, 2000., str. 38.

Već 1744. godine nalazimo ga na mjestu imama i hatiba Sulejmanije džamije u Oborcima.³⁰ No, on se nije zadovoljio mjestom imama, pa je u međuvremenu završio pripravnčki ispit tako da je 1755. godine postavljen za *naiba* (zamjenika) kadije Velijuddina u Pruscu. Šest godina kasnije, 1761. godine dobio je ovlaštenje da može vršiti dužnost muftije u Livnu, a nešto više od godinu dana kasnije 1763. godine postavljen je za muftiju u Pruscu i tada je izdao svoju prvu fetvu u svojstvu prusačkog muftije.³¹ Na mjestu muftije Livna i Prusca ostao je do 1765. godine kada je ponovo postavljen za imama Sulejmanije džamije u Oborcima. Široj javnosti Ibrahim Munib poznat je po svom *Pravnom zborniku*.³² Sadržaj *Zbornika* čine pravna mišljenja (fetve) i rješenja konkretnih pitanja iz pravne prakse. Pravna materija u *Zborniku* izložena je u 178. tema i obuhvata sve oblasti života i pravne prakse njegovog doba. Većinu fetvi u *Zborniku*, njih 740 donio je sam Ibrahim Munib.³³

Osim u njegovom *Pravnom zborniku* fetve muftije Ibrahima Muniba nalazimo na marginama raznih rukopisa što nam otkriva da su u ondašnje vrijeme bile cijenjene i popularne. Jedna njegova fetva zabilježena je na listu 2b u rukopisu djela *Zbirka fetvi* koji se u Arhivu Hercegovine čuva pod brojem R 541.³⁴ Fetva hadži Ibrahima, muftije iz Livna, nalazi se na fol 57a djela *Ġadwal al-hisāb wa al-farāīd* u rukopisu R 11/7 iz Historijskog arhiva u Sarajevu.³⁵ Poput osnovnog djela u kojem je zabilježena i ova fetva muftije Ibrahima Muniba tretira pitanja iz oblasti naslijednog prava. Fetva glasi:

Pitanje: Hind je umrla ostavivši iza sebe svog muža Zejda, sinove Amra i Bekira, kćeri Hatidžu i Rukijju i majku Zejnebu. Prije podjele umro je Amr. Neka se objasni kako se može podijeliti ostavina ostane li (iza njega) njegov otac spomenuti Zejd, njegov brat Bekir, sestre Hatidža i Rukijja i njegova prava nana, spomenuta Zejneba?

Odgovor: Allah zna šta je ispravno.

Od 216 dijelova Zejdu: 89 dijelova, Bekiru: 42 dijela, Hatidži: 21 dio, Rukijji: 21 dio i Zejnebi: 43 dijela.

Tako stoji u *Feraizu*.

Siromah Hadži Ibrahim, muftija u Livnu, nek mu je oprošteno.³⁶

30 Trako, „Ibrahim Munib...“, str. 216.

31 Isto, 217.

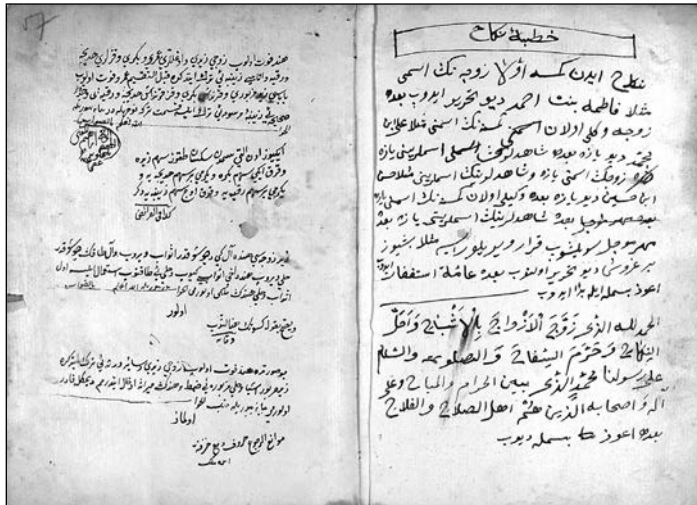
32 O *Pravnom zborniku* vidi: Salih Trako, „Ibrahim Munib...“, str. 215-245.

33 Trako, „Ibrahim Munib...“, str. 232-233.

34 Hivzija Hasandedić, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1977., kat br. 62., R 541., str. 48.

35 Mustafa Jahić, *Katalog arapskih, turskih perzijskih i bosanskih rukopisa (u Historijskom arhivu Sarajeva)*, Al-Furqān Fondacija za islamsko naslijeđe i Historijski arhiv Sarajevo, London-Sarajevo, sv. I, 2010., kat br. 141., R 11/7., str. 520-521.

36 Ljubazno se zahvaljujem svojoj cijenjenoj profesoricu Azri Kasumović što je našla vremena i prevela ovu fetvu muftije Ibrahima.

Fetva muftije Ibrahima Muniba iz Livna.

Nakon prestanka muftijske službe Ibrahim Munib se povukao u svoje rodne Oborce gdje je 1779. i 1780. godine bio imam Sulejmanije džamije. Nije poznato kad je umro. Ukopan je pored džamije u Oborcima. Na dužnosti muftije u Pruscu Ibrahima Muniba je naslijedio muftija Muhammed Prozorak za koga se ni u jednom do sada pronađenom dokumentu ne navodi da je u isto vrijeme bio i muftija u Livnu. Moguće je da je Livno neko vrijeme nakon Ibrahima Muniba bilo bez muftije dok na taj položaj nije postavljen Muhammed Karabegović.

Muftija Muhammed Karabegović (Karabeg-zade)

O muftiji Muhammedu Karabegoviću malo se zna. Znamo da je rodom iz Livna, jer se na kraju djela *Ta'rifat*, koje je prepisao 1779. godine u vrijeme dok je bio kadija u Bekije Kostajnici (tvrđava Novi), potpisao imenom Hamid Muhammed Karabegović iz Livna.³⁷ Podatke o njegovom imenovanju na mjesto muftije Livna dobili smo posredno od njegovog sina Abdullaha koji je, poput oca, bio kadija. Na kraju rukopisa *Zbornik fetvi* čiji prijepis je završio 26. januara 1792. godine Abdullah je napisao: „*Ja sam siromah Abdullah, kadija razriješen dužnosti u kadiluku Ljubuški, sin Muhammeda, muftije u Hlivnu i kadije privremeno u Akhisaru, poznat kao Karabeg-zade iz tvrđave*

37 Trako Salih i Lejla Gazić, „*Rukopisna zbirka Orijentalnog instituta u Sarajevu*“, POF, XXV/1975, Sarajevo 1977., str. 24.

Hlivno.³⁸ Prema tome, njegov otac Muhammed imenovan je na dužnost muftije u Livnu prije 1792., a poslije 1780. godine. Nekoliko mjeseci kasnije, 19. augusta 1792. godine Abdullah je prepisao još jedan rukopis na čijem kraju je zabilježio slične podatke o sebi i svom ocu, uz napomenu da je u međuvremenu on imenovan za *naiba* (kadiju zamjenika) svog oca u Gornjem Vakufu.³⁹

Napomenimo ovdje da je potrebno razlikovati livanjskog muftiju Abdullaha koji je na toj dužnosti bio u prvoj polovini 18. stoljeća od kadije Abdullaha sina Muhammeda Karabegovića kojeg na mjestu kadije nalazimo krajem 18. i početkom 19. stoljeća.⁴⁰

No slično kao i s muftijom Abdullahom, postoje određene dileme i u vezi kadije Abdullaha Karabegovića. Naime, na osnovu ovdje spomenutih zabilješki sa prijepisa rukopisa zasigurno znamo da je u Livnu početkom 19. stoljeća postojao kadija Abdullah, sin Muhammeda Karabegovića. U rukopisnoj zbirci Orijentalnog instituta u Sarajevu pod inventarskim brojem R-3967 postojao je autograf djela *Munya al-muttaqīn* iz 1779. godine. Ovo djelo su Salih Trako i Lejla Gazić pripisali kadiji Abdullahu Karabegoviću.⁴¹ Još jedno djelo kadije Abdullaha sina Muhammedova iz Livna *Šarḥ Mu‘addil al-šalā* pronađeno je u zbirci rukopisa Historijskog arhiva u Sarajevu.⁴² Hfz. Haso Popara smatra da je i ovo najvjerojatnije autograf.⁴³ Na prvom listu ovog djela fol 1a nalazi se bilješka u kojoj stoji: „*Djelo Šarḥ Mu‘addil al-šalā napisao je uvaženi i poštovani alim i savršeni pravnik, kadija Abdullah, sin Muhammeda, kadije i muftije, Bošnjak, Livnjak, i autor djela Munya al-muttaqīn.*“⁴⁴ Dakle, kadija Abdullah iz Livna, sin Muhammeda kadije i muftije, uistinu je napisao ova dva djela što nije sporno.

Međutim, nedavno je u orijentalnoj zbirci Kantonalnog arhiva u Travniku pronađen prijepis djela *Šarḥ Mu‘addil al-šalā* iz 1742. godine⁴⁵ čime

38 Muhamed Ždralović, *Prepisivači djela u arebičkim rukopisima*, tom I, Svjetlost, Sarajevo 1988., str. 259.

39 Ibid.

40 U Djelu *Kameno Livno* uz kraću biografiju kadije Abdullaha stoji kako je Ćiro Truhelka pronašao jednu fetvu muftije Abdullaha u *Turskom agrarnom zborniku* iz čega se, eventualno, može zaključiti da se radi o istoj osobi što nije istina. Vidi: Ahmet Burek, *Kameno Livno*, Planjax, Tešanj, 2007., str. 154.

41 Trako Salih i Lejla Gazić, „*Rukopisna zbirka...*“, str. 32.

42 Haso Popara, *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa (Historijskog arhiva Sarajevo)*, Fondacija za islamsko naslijeđe al-Furqān, London i Historijski arhiv Sarajevo, svezak II, London-Sarajevo, 2011., str. 405-406.

43 Ibid., str. 406.

44 Ibid., str. 405.

45 Mustafa Jahić, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Al-Furqan, fondacija za islamsko naslijeđe i Kantonalni arhiv Travnik, London-Travnik, 2015., kat. br. 39., R 102., str. 47-48

je mišljenje da je kadija Abdullah Karabegović autor ovog djela dovedeno u pitanje. Činjenica da je prijepis ovog djela nastao 1742. godine upućuje na to da je samo djelo moralo nastati ranije. Pošto je ovaj rukopis prepisan 1742. godine, a naš kadija Abdullah Karabegović živio je i djelovao krajem 18. i početkom 19. stoljeća, posljednje nama poznato djelo prepisao je 1802. godine, dakle 60 godina poslije nastanka rukopisa iz Kantonalnog arhiva u Travniku, dr. Mustafa Jahić opravdano pretpostavlja da Abdullah Karabegović zapravo nije autor djelā *Munya al-muttaqīn* i *Šarḥ Mu‘addil al-šalā* kako se to do sada smatralo. Dr. Jahić sugerise da se u ovom slučaju radi o dvije osobe istog imena,⁴⁶ vjerovatno djedu, kadiji Abdullahu sinu Muhammedovom, koji je živio i radio u Livnu prije 1742. godine i unuku kadiji Abdullahu, sinu Muhammedovom, koji je živio u Livnu početkom 19. stoljeća.

E sada, naveli smo ranije da je 1693. godine u tvrđavi Livno dužnost kadije obnašao učeni muftija Abdullah-efendija. Sasvim je moguće, uzmemo li u obzir da je podatak iz rukopisa u Kantonalnom arhivu u Travniku tačan, da je muftija i kadija Abdullah-efendija autor ovih djelā. No, do pronalaska valjanih argumenata koji bi to potvrdili ovo će ostati pretpostavka.

Vratimo se muftiji Muhammedu Karabegoviću. Nažalost, nije poznato do kada je ostao na dužnosti muftije u Livnu, ni kada je umro. Također se ne zna ko ga je naslijedio na tom položaju. Godine 1836. u Livnu je izbila narodna pobuna protiv kapetana Ibrahim-bega Firdusa, a u središtu pobune nalazimo livanjskog muftiju Šakira Kuvidlića.

Muftija Šakir Kuvidlić

Kada je 1835. godine postavljen za bosanskog valiju Mehmed Vedžhi-paša je na ajanskom vijeću održanom iste godine u Sarajevu obznanio da se ukidaju kapetanije i da se uvodi nova administrativna podjela Bosne na muse-limluka. Za musellima u Livnu postavljen je dotadašnji kapetan Ibrahim-beg Firdus.⁴⁷ Prihvativši sultanove reforme Firdus je počeo prikupljati poreze i regrutovati mladiće u vojsku. Livnjacima to nikako nije odgovaralo pa su se polovinom februara 1836. godine pobunili protiv takvih mjera prisilivši Firdusa da se povuče u livanjsku tvrđavu.⁴⁸ Pobunjeni Livnjaci tvrdili su da su vjerni sultanu, ali da ne mogu trpiti nepravdu Ibrahim-bega Firdusa koji je umjesto 75 regruta i 40 kesa poreza, tražio od naroda 300 regruta i 70 kesa

46 Mustafa Jahić, *Katalog arapskih, turskih i perzijskih rukopisa*, Al-Furqan, fondacija za islamsko naslijeđe i Kantonalni arhiv Travnik, London-Travnik, 2015., kat. br. 39., R 102., str. 47-48.

47 Ahmet Burek, *Kameno Livno*, Planjax, Tešanj, 2007., str. 176-177.

48 Hajrudin Čurić, „Posljednji livanjski kapetan Ibrahim-beg II Firdus“, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Nova serija, sv. XII, istorija i etnologija, Sarajevo, 1957., str. 107.

poreza.⁴⁹ Iako se pobuna proširila i u drugim krajevima Bosne ipak je brzo ugušena energičnom akcijom Osman-paše Sulejmanpašića koji je 22. oktobra 1836. godine bez otpora zauzeo tvrđavu u Livnu.⁵⁰ Sve ovo spominjemo zbog toga što je tadašnji livanjski muftija Šakir-ef. Kuvidlić⁵¹ bio jedan od inspiratora pobune. Naime, po naredbi vezira od 06. novembra 1836. godine Osman-paša je u Travnik poslao zarobljene i okovane vođe pobune među kojima je bio livanjski muftija Šakir-ef. Kuvidlić.⁵² Nakon što su sprovedeni do Travnika Ahmed-beg Ljubunčić, vođa pobune, je ubijen 16. novembra. Nekoliko dana kasnije, 21. novembra u razna anadolska sela protjerani su: muftija Šakir-ef. Kuvidlić i prvaci Livna: Fehim-ef. i hadži Abdija, te Hasan-beg Kulenović iz Jajca i kadija Abdija iz Jezera.⁵³ U vezi s njihovim progonstvom Vedžhi-paša je izdao posebnu zapovijed u kojoj naređuje svim musellimima i kadijama od Travnika do Uskupa u Makedoniji i dalje do Anadolije da prognanike preko noći stave u zatvor da prenoće, te da ih slijedeći dan otpreme dalje sa dovoljnim brojem čuvara i potrebnim brojem konja. Ako bi se desilo da neko od prognanika pobjegne, za to će odgovarati kadija ili musellim na čijem području se to desilo.⁵⁴

Osim njegovog učešća u pobuni 1836. godine o livanjskom muftiji Šakir-ef. Kuvidliću nemamo drugih podataka. No i ovi podaci su dovoljni da znamo kako se radilo o izuzetno moralnoj i hrabroj osobi. Umjesto konformističkog odnosa prema nevoljama svojih sugrađana i ugodnog života muftija Šakir-ef. je izabrao aktivno učešće u pobuni protiv nepravedne vlasti. Iako duboko svjestan da je takvim postupkom doveo u pitanje svoj život, Šakir-ef. je učinio ono što se od jednog visokog vjerskog dostojanstvenika u tim nemirnim vremenima i očekivalo. Nakon njegovog progonstva u Anadoliju livanjskom muftiji Šakir-ef. Kuvidliću gubi se svaki trag.

Nekoliko godina nakon ovih nemilih događaja u Livnu je boravio fra Ivan Frano Jukić. On je u svojim Putopisima koji su objavljeni 1851. godine zabilježio: „*Ovdje je stolica muftije, kadije i musellima.*“⁵⁵ Da li je poslije Šakir-ef. imenovan novi muftija u Livnu i ko je tu dužnost obavljao u vrijeme

49 Ibid.

50 Burek, *Kameno...*, str. 180.

51 Bašagić ga pogrešno naziva Karabegović. Vidi: Safvet beg Bašagić-Redžepašić (Mirza Safvet), *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.-1850.)*, Vlastita naklada, Sarajevo, 1900., str. 151.

52 Abbas Firdus, *Livno od najstarijih vremena do 1878. godine*, Sarajevo, 1967., str. 118.

53 Salih Sidki Hadžihuseinović - Muvekkit, *Povijest Bosne*, s turskog preveli Abdulah Polimac..., knj. 2., Sarajevo, 1999., str. 968-969.

54 Firdus, *Livno od najstarijih vremena...*, str. 118.

55 Ivan Frano Jukić, *Putopisi i istorijsko-etnografski radovi*, Svjetlost, Sarajevo, 1953., str. 357.

kada je Ivan Frano Jukić boravio u Livnu nije nam poznato. Zasigurno se zna da je livanjsko muftijstvo ukinuto prije austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine.⁵⁶

Zaključak

Mada je Livno od 1537. godine bilo neformalni centar Kliškog sandžaka muftijstvo je u ovom mjestu uspostavljeno dosta kasno, između 1642. i 1660. godine. Ko je bio prvi livanjski muftija nije nam poznato. Krajem 17. stoljeća 1693. godine na položaju muftije u Livnu nalazi se Abdullah-efendija čije su fetve o agrarnim odnosima i uslovnoj kupoprodaji *bay'u al-wafa'* (البيع الوفاء) bile veoma popularne.

Iako bi se na osnovu jedne indirektno zabilješke iz *Pravnog zbornika* autora Ibrahima Muniba moglo naslutiti da je poslije ovog muftije Abdullaha, a prije 1761., u Livnu bio još jedan muftija Abdullah, bez jasnih i nedvosmislenih argumenata o njemu, ostali smo pri stavu da je tokom 18. stoljeća bio samo jedan muftija Abdullah kojem smo pripisali gore navedene fetve o agrarnim odnosima.

Nakon Abdullah-efendije 1761. godine na dužnost muftije u Livnu postavljen je aktivni Ibrahim-ef. Munib iz Oboraca. Ibrahim Munib je iza sebe ostavio djelo *Pravni zbornik* u kojem se bavio svim oblastima života i pravne prakse svoga doba. Na mjestu muftije Livna i Prusca bio je do 1765. godine.

Poslije Ibrahima Muniba, a prije 1792. godine, u Livnu djeluje muftija Muhammed Karabegović o kojem se malo zna. Gotovo svi podaci o muftiji Karabegoviću dolaze iz pera njegovog sina kadije Abdullaha Karabegovića, poznatog prepisivača orijentalnih rukopisa. Kadiji Abdullahu Karabegoviću u dosadašnjoj literaturi pripisivalo se autorstvo dva djela: *Munya al-muttaqīn* i *Šarḥ Mu'addil al-šalā*. Međutim, nedavno objavljeni kataloški podaci o rukopisu djela *Šarḥ Mu'addil al-šalā* koje je prepisano 1742. godine doveli su u pitanje opće-prihvaćeno mišljenje o njegovom autorstvu ovih djela. Do pojave dokumenata koji će u cijelosti rasvijetliti zamršeni čvor oko autora ovih djela u radu smo ponudili pretpostavku da ih je, ustvari, napisao kadija i muftija Abdullah-efendija koji je djelovao u Livnu prije 1742. godine, dakle u vrijeme kada je moglo nastati ovo djelo.

Posljednji nama poznati muftija u Livnu bio je Šakir-ef. Kuvudlić, inspirator i jedan od vođa pobune protiv tiranije musellima Ibrahim-bega Firdusa 1836. godine u Livnu. Iako je životni put muftije Kuvudlića završio tragičnim progonstvom u daleku Anadoliju, on je svijetli primjer islamskog učenjaka

56 Karčić, *Opšti pogled...*, str. 118.

koji je ostao uz svoj narod u najtežoj situaciji boreći se protiv tiranije nepravedne vlasti.

Život na krajnjoj zapadnoj granici velike Osmanske države uzeo je svoj danak. Muftije u Livnu kao visoki vjerski i državni zvaničnici bili su više fokusirani na rješavanje nagomilanih društvenih problema, a manje na naučni rad. Ne čudi stoga činjenica da nam iza livanjskih muftija nije ostalo više pisanih djela.

Muftiship and muftis in Livno

Abstract

At the time of Ottoman rule, Livno was an administrative center of the Klis Sanjak that had been established after invasion of Klis in 1537. Due to the proximity of an insecure border, a more significant development of Livno did not begin before mid-15th century. It lasted until a little before 1851. However, although the muftiship was active for two full centuries, we have so far identified only four muftis of Livno: Abdullah-effendi, Ibrahim-effendi Munib, Muhamed-effendi Karabegović, and Šakir-effendi Kuvidlić. The intention of this paper is to point out the specificity of muftiship in Livno and to present the existing data on the above mentioned muftis.

Key words: mufti, Klis Sanjak, muftis of Livno, muftiship in Livno, mufti Abdullah, Ibrahim, Munib, Muhamed Karabegović, kadi Abdullah Karabegovic, Šakir Kuvidlić.

